

A LIKVIDA+{/X/ CSOPORTOK AZ ÓANGOLBAN ÉS A PÓTLÓNYÚLÁS

HUBER DÁNIEL

0. Bevezetés

Dolgozatomban az óangol {r,l}+{/x/ csoportokban a /x/ törlését követő pótlónyúlást vitatom: sem közvetlen nyelvi, sem elméleti fonológiai érvek nem támasztják alá, hogy ebben a környezetben pótlónyúlás történt. Ellenkezőleg, éppen arra mutatok be lentebb érveket, hogy itt nem történt pótlónyúlás az óangolban, ráadásul a nyelvekben általában sem történhet nyúlás ebben a hangtani helyzetben.

Morfológiai kapcsolatban álló szópárokban a „tankönyvi” hagyományos alakok pótlónyúlást jelölnek (ezt a makron jelöli (1b)-ben) minden olyan alakban, ahol a /x/ zöngétlen veláris réshang (írásban <h>) törlődik. Ilyen párok láthatók (1)-ben:

(1a)

*mea**h*** 'ló' (nom/acc. sg.) < **mea**x***

*wea**h*** 'idegen' (nom/acc. sg.) < **wea**x***

(1b)

*mēa**ras*** (nom/acc. pl.) < **mea**xras***

*wēa**las*** (nom/acc. pl.) < **wea**xlas***

Az alábbiakban tehát arra mutatok rá, hogy egyrészt az (1b)-hez hasonló alakokban nem történt pótlónyúlás, mert nincs rá egyértelmű bizonyíték: sem helynévi, sem metrikai, sem helyesírási bizonyíték; másrészt nem is történhetett, mert fonológiailag nem magyarázható a nyúlás ebben a helyzetben. Ugyanis nem értelmezhető, hogy egy C₁C₂-csoport (itt {r,l}+{/x/}) C₂-jének (/x/) törlése miért okozza a C₁ ({r,l}) *előtti* magánhangzó nyúlását. Ilyen megfontolások alapján az (1)-beli morfológiai alternáció nem mutat nyúlt magánhangzót a /x/ nélküli alakokban, mindössze a /x/ törlődik. Tehát:

(2a)

*mea**h*** 'ló' (nom/acc. sg.)

*wea**h*** 'idegen' (nom/acc. sg.)

(2b)

*mea**ras*** (nom/acc. pl.)

*wea**las*** (nom/acc. pl.)

Mindezek az alakok természetesen megegyeznek a szövegekben előforduló dokumentálható írott alakokkal.

Az óangol nyelvtanok többsége – köztük azok talán legmértavóbbja, Campbell (1959) nyelvтана – azonban nem ezt tartja, hanem pótlónyúlást feltételez, mint (1)-ben. Campbell (1959: 225) ezt írja: „A *-h* végű főnevek elvesztették ezt [ti. a *h*-t] zöngés hangok között; ha ezek a hangok mindketten magánhangzók voltak, hangzóösszevonás következett, ha az egyik mássalhangzó volt, a tőszótag pótlónyúlást szenvedett.” Továbbá, más óangol nyelvtanok, kézikönyvek és szöveggyűjtemények is általában elfogadják a pótlónyúlás tényét, és ennek megfelelően jelölnek is itt ilyen nyúlást (pl. Mitchell és Robinson 2001, *Bright's OE Grammar and Reader*, *Sweet's Anglo-Saxon Primer*).

Quirk és Wrenn (1957) viszont arra mutatnak rá, hogy a probléma nincs igazán körbejárva, és kijelentik, hogy nem történt pótlónyúlás ebben az esetben. Quirk és Wrenn (1957:137) így foglalják össze álláspontjukat: „A magánhangzók között álló *h* elvesztésekor minden esetben összevonódott az első magánhangzó vagy kettőshangzó a második magánhangzóval (...). Ugyanakkor, ha likvida és magánhangzó között tűnt el a *h*, az előző szótagban levő magánhangzó vagy kettőshangzó *hossza változatlan maradt* [kiemelés tőlem]”. Sőt, hozzátézik (*ibid.*): „A nyelvtanírók általában azt a következtetést vonták le *különösebb vita nélkül* [kiemelés tőlem], hogy ugyanolyan pótlónyúlás történt [mindkét esetben].”

Jelen dolgozat igyekszik az „elmaradt vitát” pótolni, és érvekkel alátámasztani, hogy miért nem lehetséges pótlónyúlás ebben a hangtani helyzetben. Arra is igyekszik választ adni, hogy egyáltalán miért feltételeztek a nyelvtanírók ebben az alternációban ilyen nyúlást. Mindehhez először meg kell vizsgálni, hogy mi volt a /x/-vesztés az óangolban, mi volt a fonológiai környezete, és milyen morfológiai alternációkhoz vezetett. Ezt követően a pótlónyúlást vizsgálom meg, és megmutatom, hogy az miért nem lehetséges ebben a környezetben. Ezen túlmenően, látszólag az óangolhoz hasonló, más nyelvekből származó adatokkal kapcsolatban is azt állapítom meg, hogy azokban sem pótlónyúlás történt, hanem egy jóval későbbi, és a feltételezett pótlónyúlástól teljesen független folyamat zajlott le. A dolgozat azonban nem kívánja teljeskörűen bemutatni, hogy különféle elméletek hogyan modellezik a pótlónyúlást (már csak azért sem, mert az óangolban nem pótlónyúlásról van szó) – pusztán arra szorítkozik, hogy az óangol példáján levezetve megmutassa, hogy mi és miért nem lehet pótlónyúlás elméletben sem.

1. A /x/-vesztés az óangolban és morfológiai következményei

1.1. A /x/-vesztés fonológiája és adatoltsága

Az óangolban lezajlott egy folyamat, amelynek során a /x/ törlődik magánhangzók között, mint (3a)-ban, illetve likvida után magánhangzó előtt, mint (3b)-ben:

- (3a) **eo***x***es* (gen sg) > *eos* (*ēos*) vö. *eo***h** (nom/acc sg) 'ló'
seo*x***an* > *seon* (*sēon*) 'látni' vö. *sie***h** (3sg jelen), *sa***h** (múlt, 1/3sg)
- (3b) **weal***x***es* (gen sg) > *weales* (*wēales*) vö. *wea***h** (nom/acc sg) 'idegen'
mea*r***xum* (dat pl) > *mea**rum* (*mēa**rum*) vö. *mea***r***h* (nom/acc sg) 'ló, mén'

Azt látni tehát, hogy szonoráns hangok között – ami a magánhangzókat és a likvidákat is magába foglalja – törlődik az etimologikus /x/ fonéma. Egy **eo***x***es* alakból előbb **eo**es* lett, majd *eos*. Hasonlóan: **mea***r***xum* > *mea**rum*. Minden más helyzetben, mint például szó végén és mássalhangzó előtt, megmaradt a /x/: *sa***h**, *sie***h**. A magánhangzó hosszúságát (különösen annak esetleges váltakozását) az óangol helyesírás egyáltalán nem jelölte, így a nyúlást jelölő „szerkesztői” alakokat csak zárójelben adtam meg (3)-ban. (Hogy miért csak a /x/ réshang viselkedik így az óangolban, belátható, ha a velárisokat képzési hely nélkülinek vesszük – de ez a megfontolás itt mellékes szerepet játszik, nem tárgyalom részletesen.)

Fontos rámutatni, hogy a /x/-vesztés már az óangol írott történetében zajlott le: a legrégebbi óangol glosszák, mint a 8. századi Épinal Glossary és a 8. vagy 9. századi Corpus Glossary (mindkettő a merciai dialektusban), még jelölik az intervokális, illetve interszonoráns /x/ hangot. Campbell (1959: 186) azt is hozzáteszi, hogy a folyamat általános a nyugati germán nyelvekben. Íme néhány példa Campbelltól (*ibid.*), mai alakokkal összevetve:

- (4) korai glosszák klasszikus óangol (nyugati szász) mai germán alakok

Corpus Glossary

<i>bitu</i> ih <i>n</i>	<i>betwēonan</i> 'között'	vö. <i>between</i>
<i>ra</i> h <i>a</i>	<i>rā</i> 'öz'	vö. <i>roe</i> , német <i>Reh</i>
<i>tah</i> a <i>e</i>	<i>tā</i> 'lábujj'	vö. <i>toe</i> , német <i>Zehe</i>

Épinal Glossary

<i>furhum</i>	<i>fūrum</i> dat.pl. 'barázda'	vö. <i>furrow</i> , holland <i>voer(e)</i>
<i>ryhae</i>	<i>rēo</i> 'takaró'	
<i>thohae</i>	<i>þō</i> 'agyag'	vö. német <i>Ton</i>
<i>uulohum</i>	<i>*wlōm</i> dat.pl. 'rojt'	

Összehasonlító szempontból adódik néhány érdekes észrevétel. Mint nyugati germán nyelv, a holland, az angolhoz hasonlóan, elvesztette a /x/-t ebben a környezetben, és a mai alakokban már nincs nyoma: holland *ree* [re:] – angol *roe*, *teen* [te:n] (-n a többes számból) – *toe*, *voer* [fu:r] – *furrow*. A németben is lezajlott a folyamat, de az írás tanúsága szerint később. Ott ugyanis ma is van nyoma az írásképből: az úgynevezett *Dehnungs-h*, ami az előző magánhangzó hosszúságát jelöli ma, mint például a fenti *Reh* és *Zehe* szavakban. Később ez a *Dehnungs-h* olyan szavakba is benyomult a magánhangzó hosszúságát jelölni, ahol történetileg semmi keresnivalója: a *sehen* [ze:ən] 'látni' igében volt /x/ (vö. óangol (3a)-ban), de a *gehen* [ge:ən] 'menni' igében például nem.

1.2. A /x/-vesztés morfológiai következményei

A /x/-vesztés az alábbi alternációkat okozta például a főnévi paradigmákban. (5)-ben a *scōh* (hímnemű) 'cipő', *eoh* (hn) 'ló', *mearh* (hn) 'ló, mén', *wealh* (hn) 'idegen' „tankönyvi” paradigmái láthatók Campbell (1959: 225–226) alapján:

(5)	(a)	(b)	(c)	(d)	
Sg	N/A	scōh	eoh	mearh	wealh
	G	scōs	ēos	mēares	wēales
	D	scō	ēo	mēare	wēale
Pl	N/A	scōs	ēos	mēaras	wēalas
	G	scōna !	ēona !	mēara	wēala
	D	scōm	ēom	mēarum	wēalum

Mit mutatnak ezek a paradigmák? Leginkább azt, hogy két jól elkülöníthető típus jött létre fonológiai szempontból a /x/-vesztés következtében. Egyfelől (5a,b), ahol ha a */x/ intervokális helyzetbe került bizonyos alakok-

ban, -VxV-, akkor hangzóösszevonás történt. Továbbá *-na* lett a gen. pl. végződése. Másfelől (5c,d), ahol ha a környezet -V{r,l}xV- lett, nincs hangzóösszevonás, és a paradigmának megfelelően a gen. pl. végződése *-a*.

(5a) nem mutat semmilyen nyúlást, hiszen már lexikálisan hosszú a *tő* magánhangzója. (5b) hosszú magánhangzókat mutat a /x/ kiesése után az egyes szám alany- és tárgyeset kivételével minden más alakban. Ez természetesen a magánhangzók összevonásával jött létre olyan alakokból, mint például nom. pl. **eoes* < **eoxes*. Ez nem nevezhető pótlónyúlásnak (ugyanakkor nem teljesen egyértelmű, hogy a végződés *-e* hangjának eltűnése fonetikailag miképp is okoz nyúlást). Nagyon fontos megjegyezni azt is, hogy (5a,b) gen. pl. alakjában *-na* a végződés, ami egy másik, az úgynevezett „gyenge” ragozásból került ide. Ez is azt mutatja, hogy ezek a főnevek másképp viselkednek morfológiailag is, mint (5c,d).

Igazi pótlónyúlást tehát csak (5c,d)-ben feltételezünk. De mi támasztja alá ezt? Valószínűleg az játszott szerepet a nyelvtaníróknál, hogy ugyanolyan hosszú magánhangzós „kimeneti alakokat” akartak látni, mint (5a,b)-ben. Feltételezték, hogy ha az oka – a /x/-vesztés – ugyanaz volt, akkor a következménye is: (5c,d)-ben is hosszú lesz a magánhangzó minden /x/ nélküli alakban. Azonban (5) éppen azt mutatja, hogy a /x/-törlés fonológiai környezete egyáltalán nem mosható egybe a pótlónyúlás szempontjából a két csoportban, sőt morfológiai különbség is akad.

1.3. A közvetlen bizonyítékok hiánya

Nincs közvetlen nyelvi bizonyíték a nyúlásra. Az óangol esetében a következő érvek jöhetnek szóba:

- (6) (a) a helynevek,
- (b) a *verstan*,
- (c) és az óangol helyesírás.

Ezek egyike sem támasztja alá, hogy (5c,d) hosszú-rövid váltakozást mutatna. A helynevek gyakran rövid magánhangzókra mutatnak a függő alakokban, mint Campbell (1959:104) is megjegyzi: „helynévi bizonyítékok mindig *Wala* alakra mutatnak, mint a *Wealh* gen. pl. alakja, és *hale* alakra, mint a *healh* dat. sg. alakja.”

A verstani érvek nem egyértelműek e tekintetben, még Campbell (1959: 225) szerint sem: „Verstani bizonyítékok azt mutatják, hogy a rövid

minőséget gyakran behelyettesítették a rokon alakokból [pl a *meares* alakba, stb].” Campbell szerint tehát ezek a rövid magánhangzók analogikusak és a morfológiailag rokon alakokból erednek, nevezetesen a nominatívusból vagy az akkuzatívusból. Quirk és Wrenn (1957: 137) is azt állítják, hogy „az általában idézett egyetlen bizonyíték az óangol *verstanon* alapul, de ez nem egyértelmű [inconclusive]”. Egy másik helyen tulajdonképp Campbell (1959: 140) maga is elismeri, hogy „a metrikán kívül nincs bizonyíték, hogy történt nyúlás”. Ez viszont azt jelenti, hogy egyrészt nem behelyettesítették analogikusan a rövid alakokat, hanem eleve rövidek voltak. Másrészt pedig azt, hogy vannak olyan versbeli helyek, ahol hosszúnak kell feltételezni a magánhangzót a metrika okán, de éppen ezek mutatják az eltérést. Ennek pusztán *verstani* okai lehetnek, és valószínűleg más szavakat is érint; erről nem szól Campbell, én sem tárgyalom tovább – bár kétségtelenül érdemes lenne.

Végül, az óangol helyesírás ugyan nem jelöli a hosszúságot, de ez se nem érv, se nem cáfolat a pótlónyúlással kapcsolatban. Hogy a mai alakok (például *flea* 'bolha' < *flēah*, *thigh* 'comb' < *ḍēoh*, *fee* 'díj' < *feoh* 'pénz', *seal* 'fóka' < *seolh*) többnyire hosszú magánhangzót mutatnak, az egy középangol, vagyis későbbi, általános, azaz egyéb szavakat is érintő, nyílt szótagi nyúlásra vezethető vissza. Következésképpen ez is érdektelen az óangol alternációk szempontjából.

Összességében megállapítható, hogy nem áll rendelkezésünkre egyértelmű bizonyíték a pótlónyúlás feltételezéséhez. A nyelvtanárokat az vezethette, hogy a /x/-vesztés a szavak egy részében valóban hosszú magánhangzókat eredményezett (hangzóösszevonás formájában; (5b) esetében), és ebből általánosítottak, hogy minden érintett szóban ugyanígy megnyúlt a magánhangzó.

2. Miért furcsa fonológiailag a pótlónyúlás ebben a helyzetben?

2.1. A pótlónyúlás általában – és néhány érdekes adat

Miután megállapítottuk, hogy nincs közvetlen bizonyíték a pótlónyúlásra, nem érdektelen megvizsgálni azt a kérdést, hogy egyáltalán lehetséges-e ebben a fonológiai környezetben pótlónyúlás? A válasz: nem.

Pótlónyúlás a rímben következik be, ahogy (7a) mutatja:

- (7) (a) *nixt* > *ni:t*
(b) *melxa* > **me:la*

Ha egy képzeletbeli szó, /nixt/, elveszti a rímeli /x/ hangot, az azt megelőző magánhangzó, esetünkben /i/, megnyúlhat (bár ez nem szükségszerű). Formálisabban: egy $V_1C_1C_2(V_2)$ sztringből C_1 törlése V_1 nyúlását teheti lehetővé. A kérdés az, hogy végbemehet-e ugyanilyen nyúlás (7b)-ben, azaz egy $V_1C_1C_2V_2$ sztringből C_2 törlése okozhatja-e V_1 nyúlását? Ilyen hangsorban C_2 biztosan szótagkezdetben áll. Bickmore (1996: 137) elemzésében határozott és egyértelmű választ ad: szótagkezdet törlése nem vezet pótlónyúláshoz, csak rímben lévő mássalhangzó törlése. Márpedig a /x/ (5c-d)-ben csak szótagkezdet lehet, mert a szótagolás a szonoritási viszonyokat figyelembe véve a következő:

- (8) $V\{r,l\} . xV$ mear.xas
és nem $*V\{r,l\}x . V, *mearx.as.$

Ezzel látszólag megoldottnak tűnhet a kérdés: a /x/ ezekben az óangol szóalakokban mindig szótagkezdet volt, annak törlése pedig nem okoz pótlónyúlást. Az irodalomban viszont akad néhány példa hasonló pótlónyúlásra más nyelvekből. Kenstowicz (1994: 436) idéz egy nyelvtörténeti változást az ógörög keleti ión dialektusából, ahol [w] törlődik [+labiális] magánhangzó előtt: **woikos* > *oikos* 'ház', **newos* > *neos* 'új' és **odwos* > *o:dos* 'küszöb'. Az utolsó adat érdekes most, hiszen a [w] törlésén túl pótlónyúlást is mutat éppen az óangolhoz hasonló környezetben :

- (9) **odwos* > *o:dos* 'küszöb'

Beekes (1995: 68) hasonló példákat idéz, szintén az ógörögből. A ión dialektusban az -Rw- (R= bármely rezonáns) csoport előtt pótlónyúlás következik be [w] elvesztése után (\bar{a} hosszú, \acute{o} hangsúlyos magánhangzót jelöl):

- (10) ión görög **kalwos* > *kālós* 'gyönyörű', míg attikai *kalós*

Sőt, általában is az ógörög dialektusokban /e i u/ megnyúlik -rj-, -nj- előtt (Beekes *ibid.*):

- (11) **phtheriō* > *phtheirō* 'elpusztít, tönkretesz' (ahol <ei>= /e:!/)

(Megjegyzendő, hogy eredetileg valószínűleg [ei] kettőshangzó jöhetett létre, erre mutat az írásképm, és ez később monoftongizálódott – de természetesen a kettőshangzó is hosszú fonológiailag.) Mindezek a példák látszólag jól párhuzamba állíthatók az óangol adatokkal, hiszen ott is egy C_1 mássalhangzót követő C_2 mássalhangzó törlése okozza a C_1 előtti magánhangzó nyúlását.

Az óangol és a fenti ógörög esetek azonban nem hasonlók. Először is, nem azonosak a mássalhangzók közötti szonoritási viszonyok, ezért a szótaghatárok sem. Az ógörögben a szonoránsabb /w/ követi a kevésbé szonoránsabbat, a rezonánsokat, míg az óangolban a kevésbé szonoráns /x/ követi a szonoránsabb likvidát. Talán bővebb magyarázatra szorulna (de sem Kenstowicz, sem Beekes nem veti fel), hogy az **odwos*-ban a szótagolás miért -d.w-, hiszen elméletileg a -dw- lehetne jó komplex szótagkezdet, tehát *o.dwos*, mint például az angol *dwarf* 'törpe', *dwale* 'nadrágulya', *dwel* 'lakik', *dwindle* 'sorvad' vagy *Dwight* <személynév> esetében (bár Wells (2000) szerint is intervokálisan *Ed.win*, *Ed.ward* a szótagolás). Mindenesetre az óangol *#rh-, *#lh- biztosan nem jó szótagkezdet. Ezen felül, egyéb forgatókönyvek is elképzelhetők az ógörög [w] törlésének következményeire, a pótlónyúlás csak egy a számos lehetőség közül. Például mi zárja ki, hogy gemináta (-dd-) keletkezzen? Erre a lehetőségre Bickmore is rámutat az ógöröggel kapcsolatban (1996: 143). Itt rögtön le kell szögezni, hogy ilyenek nincs nyoma az óangolban, nincs **mearras*, márpedig várhatnánk írásos nyomát, hiszen maga a /x/-vesztés is már az angol írott történetében zajlott le. Egy jó elemzésnek azt is meg kellene mutatnia, hogy miért éppen pótlónyúlás következett be az ógörögben és az óangolban. Végezetül az sem zárható ki, hogy az ógörög nyúlás egy későbbi, tulajdonképpen teljesen független változás, épp mint a középanyol nyíltszótagi nyúlás esetében. Ez azt jelenti, és itt ezt is kívánom állítani, hogy a magánhangzó hosszúvá válása nem függ össze okozatilag a [w] elvesztésével az ógörögben, illetve a /x/ elvesztésével az óangolban.

A legfeltűnőbb különbség az ógörög és az óangol esetek között azonban mégis az, hogy a fenti ógörög példákban kizárólag siklóhang, /j w/, szerepel. Ebből adódik az a feltételezés, hogy esetleg az ógörögben ugyanolyan folyamat ment végbe, mint a latin *sapiam* '(hogy) tudjam' > gallego *saiba*, spanyol **saipa* > *sepa* esetében. Azaz a siklóhang átvetődik az előtte álló mássalhangzón, és kettőshangzót, majd hosszú (majd a spanyolban rövid) magánhangzót alkot az előtte álló magánhangzóval. Az ógörög

**odwos* alakban ez a következő folyamatot jelentené: **odwos* > **owdos* > *o:dos*. Ebből az következik, hogy az ógörög adatok nem pótlónyúlást mutatnak, mint feltételezni szokták, hanem egy metatézist, amit monofonvizsgálódás követ.

Egy hasonló hangátvetéses magyarázat az óangol adatokra azt feltételezné, hogy [x/h] ugyanígy átvetődik, és kettőshangzót vagy hosszú magánhangzót alkot a magánhangzóval. Metatézis egyértelműen lehetséges [h]-val, például a magyar *terh*-es ~ *teher* alternációban (sőt, nyelvtörténetileg így alakult a mai *konyha*, *kályha* szó belső mássalhangzócsoportja is). Azonban, mint a példák is mutatják, a [x/h] nem tűnik el a metatézist követően, és nem alkot magánhangzót az előző magánhangzóval. Továbbá a metatézis fonológiai motivációja is más a siklóhangok és a [x/h] réshangok esetében. Képletesen szólva, a siklóhangok elvesztik mássalhangzóságukat (és szótagbeli pozíciójukat), hiszen szótagkezdetből egy magánhangzó, a szótagmag részévé válnak. A magyar példákban viszont a szótagkezdetben levő [h] (*te.her*) ragaszkodik ehhez a pozícióhoz, és továbbra is szótagkezdet a *ter.hes* alakban, igaz egy másik szótagé. Az említett átvételek, *konyha* és *kályha* (vö. német *Kachel*), esetében pedig éppen az volt a metatézis oka, hogy az átadó nyelvben magyar fonotaktikai szempontból nem jó helyen, szótagzárlatban állt a [h], így meg kellett fordítani a CC csoport sorrendjét ahhoz, hogy a [h] szótagkezdet lehessen. Mindezen különbségek figyelembe vételével több mint feltűnő, hogy az óangolból egyáltalán nem adatolhatóak ilyen metatetikus alakok *h*-val, **meahras*. Tehát az óangolban sem gemináció, sem metatézis nem történt: egyszerűen törlődött a /x/, majd a középanyol korban az érintett szavak többségében nyíltszótagi nyúlás következett be.

2.2. A pótlónyúlás fonológiai ábrázolása

Problémás a pótlónyúlás fonológiai ábrázolása is ebben a hangtani környezetben. Először vegyük a pótlónyúlás általános leírását Gussman (2002: 29) alapján:

$$(12) \begin{array}{ccc} x & x & x \\ | & | & | \\ u & n & s \end{array} > \begin{array}{ccc} x & x & x \\ | & / & | \\ u & n & s \end{array} > \begin{array}{ccc} x & x & x \\ | & / & | \\ u: & & s \end{array}$$

Azt látni, hogy az [n] elszakad az időzítési tengelyen levő x-pozíciótól, és az [u] magánhangzó kötődik hozzá, létrehozva egy hosszú

[u:] -t. Fontos, hogy ebben az állapotban az [n] már nem ejtődik ki, de valami nyoma még lehet bizonyos beszélők számára (például bizonyos másik beszélők még ejtik, vagy egy nazalizált magánhangzót ejtenek, stb.). Majd a nyelvet elsajátítja egy olyan generáció, amelynek már nincs módja (így oka) feltételezni egy [n] hangot: ők az utolsó lépés (12)-ben. Az is kiderül ebből persze, hogy miért ebben a helyzetben következik be az [u] pótlónyúlása: az [u] és [n] *egymás melletti* x-pozíciókhoz kapcsolódik az időzítési tengelyen. Mindössze annyi történik, hogy az egyikük elszakad a tengelytől és a másik terjed rá erre a felszabaduló időzítési csomópontra is. (Egyáltalán nem érdektelen persze, hogy melyik hang tűnik el, de itt nem kívánok áttekintő elemzést adni erről a jelenségről.)

A dolgozat szempontjából az az érdekes, hogy a tárgyalt óangol és ógörög példákban a törölt mássalhangzó és a megnyúlt magánhangzó egyáltalán *nem egymás mellett* van, hiszen köztük van egy másik mássalhangzó. Bickmore (1996: 143) elemzi az **odwos > o:dos* esetet két elméletben: a mora elméletben és a CV elméletben (annak „laza” verziójában). Itt most nem az elméletek eltérései lényegesek, hanem az, hogy mindkét elméletben csak átszótagolással lehet magyarázni az ógörög (és óangol) példákat. Íme a kiindulási ábrázolás:

(13 a) mora elmélet:	σ σ \ / \ μ μ / μ μ / o d w o s	CV elmélet:	σ σ \ / \ V C C V C o d w o s
----------------------	--	-------------	--

Mindkét elmélet két szótagból indul ki (amelyek persze különben igen eltérő szerkezetűek). A /w/ először elszakad a σ illetve C csomóponttól. Ezután a /d/ mindkét magyarázat szerint „átszótagolódik”, vagyis a /w/ korábbi csomópontjához, a σ szótaghoz illetve C-hez, kötődik:

(13 b) átszótagolás után:	σ σ \ / \ μ μ / μ μ / o d o s		σ σ \ / \ V C C V C o d o s
---------------------------	--	--	--

És végül maga a pótlónyúlás azért következik be, mert egy μ mora és egy C csomópont hátramarad: az első szótag magánhangzója megnyúlik és elfoglalja /d/ korábbi helyét:

(13 c) pótlónyúlás után:

σ	σ	σ	σ
\	/ \	\	/ \
μ μ	/ μ μ	V C	C V C
/	/	/	
o	d o s	o	d o s

Magát a pótlónyúlás jelenségét tehát mindkét elmélet – helyesen – úgy magyarázza, hogy egy korábban „foglalt” pozíció ismét foglalt lett. A mora elméletben nem probléma, hogy az üresen maradt μ morához magán- vagy mássalhangzó kapcsolódik. A (laza) CV elmélet számára azonban van egy probléma: hogyan kapcsolódhat egy magánhangzó egy mássalhangzó pozícióhoz úgy, hogy az így VC-nek ábrázolt [o:] ne különbözzön egy „rendesen” VV-nek ábrázolt [o:]-tól? (A laza CV elméletben egy VC-nek és egy CV-nek ábrázolt ugyanolyan mögöttes melódiát tartalmazó szerkezetnek különböznie kell egymástól a felszínen.) Ezen a ponton tehát úgy tűnik, hogy a laza CV elmélet alulmarad az ilyen pótlónyúlást illetően. (Azonban érdekes módon mindkét elmélet figyelmen kívül hagy egy másik kiindulási helyzetet: miért nem lehet *ošdwos* a szótagolás? Akkor persze nincs átszótagolás később, és más motivációt kell találni a nyúlásra.)

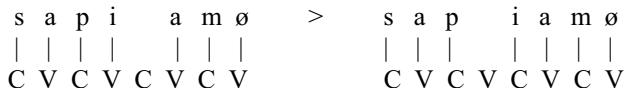
A szigorú CV elmélet – amelyben csak CV sorok vannak, nincs CC vagy VV torlódás, és vannak üres pozíciók – azonban nem ütközik problémába egy tipikusabb, „rímbeli” pótlónyúlás ábrázolásakor, mint Lowenstamm (1996: 34) mutatja:

(14) latin **casnus* > *cānus* 'szürke'

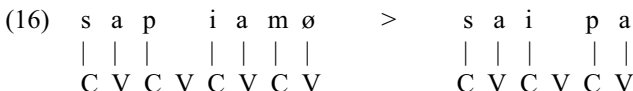
k	a	s	n	u	s	ø
C	V	C	V	C	V	C
	\	/				
k	a:	n	u	s	ø	

A fentebb már idézett latin metatézisek nem okoznak átszótagolási problémákat. A jelenség közismert: /i/ - /j/ (illetve /u/ - /w/) váltakozás.

(15) félhangzóképzés lehetséges szigorú CV ábrázolása

Mint (15) mutatja, mindkét alakban ugyanaz a melódia kapcsolódik a CV-vázhoz, de míg a V csomópont-hoz kapcsolódó melódia [i]-ként, addig a C csomópont-hoz kapcsolt [i] melódia siklóhangként, azaz [j]-ként értelmezendő. Magát a pótlónyúlást (itt tulajdonképpen az /ai/ diftongus keletkezését) nem érinti az [i] – [j] váltakozás:

E szerint a metatézises elemzés szerint két C pozíció között cserélődik ki a konkrét mássalhangzó melódia. Az ógörög esetében az /odw-/ szekvencia /owd-/ lesz – ez nem található írásban rögzítve, viszont a latin adatok igen –, majd ebből monoftongus lesz: /o:d-/. Megállapítható tehát, hogy a siklóhangok metatézise egyszerűen és elegánsan ábrázolható fonológiailag a (szigorú) CV elméletben, csakúgy mint a tipikus eset (lásd (14)-ben). Az óangol [h/x] viszont nem esett át ilyen metatézisen. Ez is alátámasztja, hogy az óangol esetében nem történt pótlónyúlás.

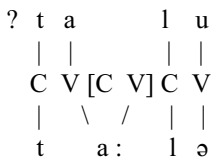
Az imént bevezetett metatézises elemzésnek megvan az az előnye is az ógörög szempontjából, hogy a (laza) CV elmélet elkerüli a fentebb kifogásolt helyzetet, vagyis hogy fonetikailag azonos hangot két különböző módon lehessen ábrázolni. Az új elemzés szerint a következő a folyamat helyes ábrázolása a laza CV elméletben:

Ily módon a CV elmélet, akár laza, akár szigorú változatát tekintjük, a fent vizsgált nyelvek és folyamatok szempontjából csak a (7a) szerinti „tipikus” pótlónyúlást valamint a metatézist, (15) és (17), tudja ábrázolni, a (7b) szerinti pótlónyúlást viszont nem – szemben a mora elmélettel, amely mind (7a) mind (7b) ábrázolását lehetővé teszi. Erre kellett itt rámutatni.

A nyílt szótagi nyúlások azonban továbbra is problematikusak. Mégpedig azért, mert mi alapján lehet [CV]-t feltenni például a következő óangol adatban?

(18) óa *talū* > ka *tāle* > *tale* ‘mese’

Ennek a kérdésnek a megválaszolásától ebben a dolgozatban eltekin-
tek, hiszen az már nem az óangol kapcsolatos. Mindössze azt kell megállá-
pítanunk, hogy az óangolban még nem voltak hosszúak a kérdéses
magánhangzók.

3. Összefoglalás

A dolgozat azt a korábbi vélekedést igyekezett cáfolni, hogy az óan-
golban pótlónyúlás történt az {r,l}+/x/ csoportok előtti magánhangzóban a /x/
elvéstése után. A szövegek írásképe, a metrika és a helynevek nem támaszt-
ják alá a nyúlás tényét. És fonológiai érvek is azt mutatják, hogy ez a környe-
zet nem okoz pótlónyúlást. Nincs adat arra, hogy a /x/ metatézisen esett volna
át, úgy mint ahogy latin > újlatin alakok, és ahogy az óangolhoz látszólag
hasonló ógörög alakok mutatják. Az ógörög és latin adatokkal kapcsolatban

azt lehet megállapítani, hogy ezekben a siklóhang metatézissel került egy előző magánhangzó mellé, amivel aztán kettőshangzót vagy hosszú magánhangzót alkotott. Fontos volt rámutatni arra, hogy ezek a folyamatok sem pótlónyúlást mutatnak – ráadásul fonológiaiag könnyen ábrázolható folyamatokról van szó. Így tehát az az elméleti általánosítás vonható le, hogy egy $V_1C_1C_2V_2$ sztringből C_2 törlése nem okozhatja közvetlenül V_1 nyúlását: ilyen pótlónyúlás nincs.

HIVATKOZÁSOK

- Beekes, Robert S. P. 1995: *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Bickmore, Lee S. 1996: Accounting for compensatory lengthening in the CV and moraic frameworks, in Durand ed.: *Frontiers of Phonology*, Longman.
- Campbell, Alistair 1959 (reprint 2003): *Old English Grammar*, Clarendon, Oxford.
- Gussman, Edmund 2002: *Phonology. Analysis and theory*, Cambridge, CUP.
- Kenstowicz, Michael 1994: *Phonology in Generative Grammar*, Blackwell, Cambridge, Massachusetts.
- Lowenstamm, Jean 1996: CV as the only syllable type, in Durand–Laks: *Current Trends in Phonology*, Oxford University Press, 24–46.
- Mitchell, Bruce és Fred C Robinson 2001⁶: *A Guide to Old English*, Blackwell, Oxford.
- Quirk, Randolph és C L Wrenn. 1957²: *An Old English Grammar*, London, Methuen and Co. Ltd.
- Wells, J. C. 2000: *Longman Pronunciation Dictionary*, Longman.